

VOORAF

Werkverband

Willemien Boot

Het Werkverband werkt het sterkst als vele mensen hun bijdrage leveren. WKO leden zitten op allerlei verschillende posities en locaties, ontmoeten uiteenlopende problemen, pardon, uitdagingen, reflecteren daarop en kunnen dat delen in onze platforms: de Nieuwsbrief, de website, studiedagen. Hoe u een bijdrage kunt leveren leest u verderop in het blad meer gedetailleerd.

In deze WKO Nieuwsbrief vindt u een vervolg op nummer 2005-2: onder het kopje *Jezus in het wild* hielden we drie interviews met voortrekkers in diaconale projecten. Nu reflecteert Sake Stoppels, docent VU, over dit slag mensen: zijn ze navolgbaar, opvolgbaar? Hij plaatst ze ook in de context van tijd, theologie, kerk, een context die nu heel anders is dan toen deze Jezussen-in-het-wild begonnen.

Fred Steenwinkel geeft zijn persoonlijke impressie van een WKO studiedag (november 2005) over geloofscommunicatie. Op www.wvko.nl vindt u de inleiding die René Hornikx op die dag hield.

Een uitgebreide recensie / reflectie op het fenomeen Het Hemels Gelag en het boek hierover biedt Otto Grevink en er zijn korte signalementen van *Kerk aan de Stadsrand* en *Bandeloos?*

Traditiegetrouw vindt u in het winternummer van de Nieuwsbrief de ledenlijst van het Werkverband Kerkelijk Opbouwwerk.

Ditmaal geen bericht van het bestuur, dat door een samenloop van omstandigheden niet erg actief kon zijn en pas in februari weer bijeen komt. Door ziekte is onze voorzitter Jodien nog enige tijd uitgeschakeld. Een nieuwe datum voor het overleg tussen het bestuur en de werkgroepen van het WKO volgt ook nog, net als een datum voor een studiedag.

Kijk op www.wvko.nl voor data en programma's – en als u een bijeenkomst hebt gemist vindt u hier de inleidingen en verslagen.

De redactie hoort graag commentaar, mail ons uw mening over Nieuwsbrief en website, doe ons suggesties voor thema's: info@wvko.nl.

INTERVIEW

Jezus in het wild - een uitstervend ras?

Gesprek met Sake Stoppels, docent gemeenteopbouw en diaconaat VU door Willemien Boot

Jezus in het wild - een mooie bijnaam voor initiators, trekkers, boegbeelden van diaconale projecten. In de WKO-Nieuwsbrief 2005-2 portretteerden we er enkelen: de straatpastores in Nijmegen, Fons Meijers en Jan Eijkman, Gerrit-Jan van der Kolm van De Buitenwacht in Dordrecht, Ricus Dullaert, nu AIDS-pastor in Zuid-Afrika. Er zijn er meer: Hans Visser (Pauluskerk Rotterdam), Jan Ruiter (Mozeshuis Amsterdam), pater Jan van Kilsdonk, Douwe Wouters (Regenboog; hij was degene die met zijn wapperende baard de bijnaam *Jezus in het wild* kreeg)... Allemaal mannen van boven de 50, sommigen bijna, anderen royaal met pensioen. Eigen-wijze mensen die ook in het wild, buiten de gebaande paden kunnen werken. Zijn zulke mensen navolgbaar, opvolgbaar?

Na de portretten vroeg Willemien Boot een analyse vanuit het perspectief van gemeenteopbouw aan Sake Stoppels, docent Praktische Theologie, gemeenteopbouw en diaconaat aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Het werd een 'coöperatief interview' volgens Sake, een gesprek over bouwpastors die blijven, institutionalisering, generaties in de theologie, over sociale en kerkelijke achtergronden en nieuwe uitdagingen.

Douwe Wouters

“Jezus in het wild? Eigenlijk zie ik dat slag helemaal niet meer bij mijn studenten van nu”, zegt Sake Stoppels. “Zij hebben met een totaal andere wereld te maken, ook kerkelijk. Al die Jezussen in het wild zijn opgegroeid in een wereld die op de helling ging in de jaren zestig en zeventig.”

Willemien: “Het was toen ook veel tegelijk! Spreiding van welvaart en kans op (hoger) onderwijs, techniek (van ruimtevaart tot anticonceptie), democratisering in maatschappij en kerk, emancipatie, Vaticanum II, Kuitert die mensen ‘uitleidde uit het diensthuis van de gereformeerde dogmatiek’, secularisering, mondigheid, Kritiese Theologen. Sommige studenten vochten voor vakken als theologie van het maatschappelijk handelen, feministische theologie, bevrijdingstheologie, desnoods lazen ze stapels boeken naast de verplichte literatuur. Het was passie, plezier, vechten tegen verstarde structuren.”

Sake: “Maar die structuren waren er nog wel, gaven ook nog een soort ruggensteun, een plausibiliteit. Er was een enorme *drive*. Die vakken die jij noemt zijn voor een belangrijk deel weer verdwenen. In dat hele proces is veel verloren gegaan, er staat haast geen gebouw meer overeind. De huidige generatie heeft dus veel minder behoefte aan verzet, afbraak, die zoeken naar identiteit en geloofsbeleving voorbij de vanzelfsprekendheid. Ik merk ook een interesse in groeifactoren en gemeentestichting.”

Creativiteit weggesijpeld

“Ik ben bang dat de de super-eigen-wijze mensen de kerk al lang uit zijn, daarmee is ook veel creativiteit weggesijpeld, pioniers-lef. Anderzijds is een deel van het pionierswerk geïnstitutionaliseerd. Het Aandachtscentrum in

Den Haag van Freek Nijssen, de Pauluskerk in Rotterdam: dat was iets nieuws en dwars. Tegenwoordig is in elke stad wel een inloopcentrum en is er een degelijk landelijk Inloop Centra Beraad (ICB). De pioniers mogen dan wel afscheid nemen, veel van hun werk gaat door. Over het oude-wijken-pastoraat of kerk-en-buurt-werk is een dik boek verschenen van Andries Baart, met theorievorming over de Presentiebenadering. Volgelingen hebben een eigen website opgezet (www.presentie.nl). Het is gedaan, het is neergelegd en het gaat door.”

Diaconaat geen aandachtspunt

“Bij de studenten van nu mis ik nog wel eens diaconaal elan, aandacht voor maatschappelijk handelen. Maar zo gek is dat misschien ook niet als er in veel curricula van de theologische opleidingen ook niet veel ruimte en aandacht is voor het diaconaat. Er is binnen de PKN-opleidingen landelijk nog maar één docent met diaconaat als hoofdpoddracht, de andere docenten ‘doen het erbij’. In de katholieke wereld is het zeker niet beter. We houden het vak bij, maar ontwikkelen niet echt nieuwe kennis en inzichten. Er was zelfs tot voor kort geen studieboek meer te krijgen over diaconaat, daarom hebben we vorig jaar het *Handboek Diaconiewetenschap* geschreven, met name voor studenten theologie.”

Sake Stoppels

Wat houdt ze dan wel bezig?

Sake: “Diaconaat is gespist op de onderkant, de vergeten, kwetsbare groepen. Die aandacht hoort natuurlijk tot het wezen van de kerk. maar nu zie ik ook belangstelling voor ‘de sterken’ en ook wel voor apostolaat. Dat vereist een andere durf. Neem eens iemand van je eigen postuur! Durft de kerk dat nog? Wat houdt andere academici, wat houdt leeftijdgenoten bezig? In de WKO

Nieuwsbrief 2005-1 stonden interviews over nieuwe initiatieven in Amsterdam, aan de Zuidas, de wereld van het betere werk (Eddy Reefhuis), en op IJburg, waar jonge vaak hoger opgeleide tweeverdieners zitten (Marcel Elsenaar). Tweedejaars VU-studenten deden al een onderzoek over de Zuidas en de kerk.

geloven in de wereld van de sterken

Boeiend vind ik persoonlijk ook initiatieven vanuit orthodox-protestantse kerken in Amsterdam om jonge, hoogopgeleide Amsterdammers te bereiken. Ook hier is zeker sprake van pioniersarbeid. In het tijdschrift Praktische Theologie willen we daarover een cluster artikelen publiceren: geloven in de wereld van de sterken.”

Willemien: “Toch merkte ik in de gesprekken over kerk en de Zuidas dat de kerkelijk Pavlov-reactie van mensen willen helpen (en dus moeten ze eerst zwak zijn) nog sterk was. De mensen met de goede banen moeten zwaar lijden aan hun targets, hun gestress, moeten tegen burn-out aan zitten. Dan kan de kerk ze rust bieden in een stiltecentrum. Waarom niet een debatcentrum? Waarom niet over werk en bezieling praten? Nog een voorbeeld van zieligheidsdenken. Bij DISK-Amsterdam was begin jaren 90 een project Arbeidsvitaminen. Nieuw: DISK deed iets voor mensen met modern werk. Het project ging over flexibele arbeid, de pilot was in Amsterdam Zuidoost en er deden mensen mee die werkten bij grote banken, leidinggevend in de zorg, IT'ers die gecrashte computersystemen moeten redden om 3 uur 's nachts. Bij de presentatie van het rapport sprak het DISK-bestuurslid over ‘mensen met flexibele baantjes’. Sneue types dus. Het lukte de projectleider Berthil Oosting niet hier doorheen te breken. Zijn opvolgster ging weer als academica schoonmaakwerk doen in een verzorgingshuis en solidariseren met de onderkant. Het attaché koffertje ging weer in de kast”.

Sake: “Ik ken die situatie natuurlijk niet precies, maar het is me wel duidelijk dat de kerk het niet zo gemakkelijk vindt zich in de wereld van de sterken te laten zien. Heeft dat soms te maken met een soort van collectief

minderwaardigheidscomplex? Regien Smit deed bij ons een Masterscriptie over de mogelijkheden van de kerkelijk presentie aan de Zuidas, presentie in de wereld van de sterken. Die trok een mantelpakje en pumps aan en kreeg spreek-tijd van onder andere Rinnooy Kan, toen een hoge baas bij ING. Je moet het ook durven, voorbij aan gêne of gevoelens van minderwaardigheid: kan de kerk iets betekenen in de wereld van *well to do people*? Alle Hoekema schreef al weer een aantal jaren geleden een prikkelend artikel over dit nieuwe pionieren. Vooral in de reformatorische hoek pionieren ze momenteel in het contact leggen met jonge hoog opgeleide mensen in de stad. Er zijn zeer concrete plannen voor gemeentestichting, omdat deze nieuwe groep door hun bestaande kerken niet bediend kan worden. Het verschil in leefwereld is domweg te groot. Het Amsterdamse team wordt begeleid vanuit Redeemer Presbyterian Church in New York. Het aardige hiervan is dat dit goed aansluit bij het pleidooi van Hans Visser in zijn dissertatie waarin hij zich nadrukkelijk ook op de stedelijke cultuurdragers richt, zeg maar de bovenkant van de samenleving.

Ik merk bij onze studenten aan de VU interesse in groeifactoren voor gemeentes en nieuwe initiatieven. Ze zoeken naar wat werkt, naar formules die het doen, zoals Youth for Christ bijvoorbeeld heeft in het werken met Antilliaanse en Kaapverdiaanse jongeren in Rotterdam. Daarbij komt de evangelische geloofsbeleving nadrukkelijk ook binnen het vizier. De verbreding van onze faculteit maakt de theologie buitengewoon boeiend, ik word telkens weer verrast door de studentenpopulatie.

Het bastion is allang omgeduwd

De situatie van kerk en samenleving waarin zij nu studeren is een totaal andere dan die in de jaren '60, '70. Het bastion is allang omgeduwd. Zij moeten andere vragen stellen en kunnen niet meer teren op een reservoir aan christelijke vanzelfsprekendheid. Ze zoeken naar helderheid en duidelijkheid, maar willen toch ook geen dichtgetimmerde bolwerken. Daar zit iets paradoxaals in, maar dat maakt hun zoektocht des te spannender.”

Willemien: “Als je naar die doelgroep kijkt van jonge hoog opgeleide mensen met een stevige baan: die kom ik tegen bij de Amsterdamse Stadsspelen. Als vrijwilligers organiseren ze een groot evenement waarin delen van de stad met elkaar gaan *battlen*: welke buurt is het beste in voetbal, in koken, in dans, quiz of in muziek? “Niemand is vies van een beetje competitie, wij spreken mensen aan op hun sterke kanten en ze moeten ook samenwerken in hun buurt om dit te realiseren”. Op de een of andere manier klinkt dit toch als heel ander *empowerment* dan drugspastoraat. Die mensen van de organisatie, van wie de kerk denkt: ‘die hebben toch geen tijd’, steken hier veel uren in, 10 - 20 uur per vrijwilliger per week is geen uitzondering. Kijk op www.stadsspelen.nl bij vacatures en het ambitieniveau daarvan. En ze nemen al hun kennis van hun werk mee: HRM, PR, IT, netwerken, steun van de baas. Tot mijn verbazing vroegen ze mij tips over vrijwilligersbeleid en diversiteitsbeleid, terwijl ik in de kerk in een statische witte organisatie werk die drijft op routine en dit een jonge organisatie is die met enthousiasme elk wiel uitvindt of ritselt dat nodig is”

Pioniers die blijven

Willemien: “De mensen die vanuit het niets starten met iets dat een stevig (diaconaal) project wordt, kun je bouwpastoor noemen, pionier. Wanneer iets eenmaal op de rails staat, zijn inbedding heeft gevonden, gaat het kriebelen, dan vertrekt de pionier vaak. Anderen kunnen veel beter in een lopende organisatie functioneren. *Hier blijven ze lang zitten. Hoe komt dat?*”

Sake: “Frappant van Jezussen-in-het-wild is inderdaad dat de meesten heel lang bij ‘hun’ project blijven; Ricus Dullaert is met zijn 10 jaar bij het drugspastoraat Amsterdam een kortverbander in deze groep. Hij is ook de jongste - zou dat er mee te maken hebben?”

Gerrit Jan van der Kolm spreekt over trouw-zijn, lange adem hebben, niet elke drie jaar een andere functionaris moeten inwerken. De huidige financieringsstructuur binnen de kerken in driejarige projecten met concrete, meetbare en haalbare doelen botst hier behoorlijk mee. De maatschappelijk norm van job-hoppen, dynamische carrières, flexibiliteit ook.

De congregaties aan de katholieke kant boden in het verleden wel een plek om van alles uit te proberen: de straatpastores vertellen laconiek over langlopende projecten die niet van de grond kwamen, waar je ook veel van leert; ervaringen die je bij een volgend werkterrein meeneemt. Sake: “In bedrijven zijn ze daar ook tamelijk nuchter over: van de tien experimenten mislukken er negen en daar leer je veel van, je hebt ze als het ware ook nodig voor het ene geslaagde experiment. In de kerk moet een project zich vaak binnen drie jaar bewijzen en anders gaat de kraan dicht.” (zie het voorbeeld in de vorige Nieuwsbrief, 2005-3 over De Kerkwinkel.

Willemien: “In de Indische Buurt in Amsterdam had je in de jaren ‘80 de krakende nonnen van het Ceramplein: zusters Ursulinen die met de VUT gingen maar nog fut genoeg hadden. Die dachten: waar kunnen wij relevant zijn? In een oude volksbuurt kraakten ze een huis. Hun onhandigheid riep de hulpvaardigheid van andere krakers op en van het een kwam het ander. Ze hadden een sober inkomen vanuit hun congregatie en konden rustig rondkijken wat te doen. Na een aantal jaren verhuisden ze naar een nieuwbouwlocatie waar alleen aan huizen was gedacht, nergens een plek die voor sociale samenhang kon zorgen. Ze huurden er een woonhuis en zetten hun huiskamer open voor de schoolkinderen die na schooltijd met hun ziel onder de arm liepen. En ook hier kwam van het een het ander: huiswerkhulp, een buurtkrant, een buurtfeest. Maar dat heeft lange adem nodig. De congregaties die zulke initiatieven ondersteunden vergrijsen in hoog tempo.

Als je er woont, is het toch anders dan wanneer er enkele dagdelen per week een functionaris van elders beschikbaar is, zoals nu op IJburg.”

De kwaliteit van het leiderschap blijkt op het moment van vertrek

Als pioniers blijven, vernieuwt een organisatie zich dan?

Sake:” “De kwaliteit van het leiderschap blijkt op het moment van vertrek’ heb ik geleerd. Eigenwijze mensen opvolgen is niet makkelijk. Een project, gemeente of parochie gaat dan in de rui. Heeft de voortrekker willen/kunnen delegeren in

de organisatie? Zijn er meer mensen gekomen met visie? Heeft de trekker anderen bij de organisatie betrokken, een vrijwilligersbeleid opgezet waarbij de mensen zich niet alleen om hem inzetten, een stevig bestuur, contacten met verwante projecten gelegd, een financiële basis die niet van hem als boegbeeld afhangt? Het is toch vaak een smalle piramide: je hoort alleen maar de ene naam bij een bepaald project. Misschien zijn er prima mensen in de organisatie die pas tot bloei komen als de pionier weg is, maar het kan ook stuurloosheid opleveren - of een nieuwe koers. Het wordt spannend om te zien hoe het Mozeshuis verder gaat zonder Jan Ruiters, en de Pauluskerk zonder Hans Visser - met als extra complicatie daar dat het gebouw wordt gesloopt.”

Aangehaalde literatuur

Regien Bosch, *Stilte als antwoord? Een praktische en theologische reflectie op het*

concept stiltecentrum als antwoord op vragen rond geloof en arbeid in de hedendaagse context.

Masterscriptie Praktische Theologie VU Amsterdam 2005

Bestellen bij de auteur: regiensmit@casema.nl

Kosten: € 7,70 exclusief verzendkosten

Alle Hoekema, Presentie onder de sterken in de samenleving. Een pleidooi, in: Presentie onder de sterken in de samenleving. Een pleidooi. In: Piet Schelling (red), *Laat zien wat je beweegt. Verhalen uit de missionaire praktijk en hun betekenis voor de kerk en theologie*. Zoetermeer, 1997, pp 168-175.

Diverse auteurs, *Barmhartigheid en gerechtigheid. Handboek Diaconiewetenschap*. Kok, Kampen 2004, ISBN 90 435 09272-2, € 42,50.

IMPRESSIE

Is er nog toekomst voor kerkelijk opbouwwerk?

Persoonlijke impressie VAN Fred Steenwinkel

WKO studiedag Geloofscommunicatie en kerkopbouw, 10 november 2005

Kerkelijk opbouwwerk wil geloofscommunicatie bevorderen.

Kerkelijk opbouwwerk wil structuren veranderen.

Kerkelijk opbouwwerk wil een bijdrage leveren aan de ontwikkeling van een nieuwe geloofshouding.

Kerkelijk opbouwwerk wil de gebaande wegen verlaten.

Kerkelijk opbouwwerk wil werken aan mondigheid en bevrijding.

Zo maar enkele zinnen die te horen waren tijdens een studiedag van het WKO op 10 november 2005 in Amersfoort. Er waren zo'n 20 deelnemers, waaronder ook René Hornikx als inleider en auteur van het boek *Werken aan gemeenschap, modellen, methoden en technieken voor pastoraal opbouwwerk in parochies en gemeenten* (Kampen, 2004). Een bescheiden en sympathieke pastor en tot voor kort pastoraal opbouwwerker. Hij weet als geen ander wat het betekent om de principes en bedoelingen van het kerkelijk opbouwwerk niet alleen te verwoorden maar ook te praktiseren. 'Werken aan gemeenschap' is een spiritueel en methodisch

boek, dat op veel praktijkervaring berust. Uit de inleiding van René Hornikx wordt weer eens duidelijk wat de eigenlijke bedoelingen van het kerkelijk opbouwwerk zijn. Werken aan kwalitatieve veranderingen, is werken aan de parochie/gemeente van de toekomst.

Op de studiedag legt René heel wat op tafel. Sommige uitspraken blijven bij me haken. Geloven is een groeiproces; relatieveer daarbij de kerkstructuren. Door de afbraak van de klassieke parochie/gemeente moeten we leren in het kerkportaal, maar er zijn vele krachten die trekken naar het verleden. Het komt aan op

communicatie en spiritualiteit en op basis hiervan kan gewerkt worden aan de parochie/gemeente van de toekomst die zal bestaan uit kleine ecclesiale groepen, de parochie als netwerk. Zo daagt René me uit te blijven geloven in kerkelijk opbouwwerk.

Zo'n studiedag is een mix, soms nieuwe impulsen voor je werk, maar er is ook meer van hetzelfde. Natuurlijk is het zinnig om te praten over context en concepten, alsmede over vaardigheden en competenties van een opbouwwerker. Natuurlijk is het Emmausverhaal opnieuw een bron van inspiratie, maar het is wel opvallend dat een deelnemer aan het eind van de studiedag een evaluatieve opmerking maakt in de trant van: het is een mooie dag geweest zonder dat je nu echt veel verder komt.

En dan ligt er de vraag van de redactie van dit blad om een impressie te schrijven. Nee geen verslag, de inleiding komt op de website, maar jouw indruk van deze dag. Daar heb ik het niet gemakkelijk mee, want er komt veel naar boven waar ik het nog wel eens over zou willen hebben.

diepgaande veranderingen vereisen moed

Op basis van een citaat uit het boek van René wil ik 3 discussiepunten noemen.

'Veranderingen, ten goede of ten kwade, vereisen altijd moed. Het opgeven van oude ideeën, die ons meestal het prettige gevoel geven dat we veilig zijn en alles onder controle hebben, is helemaal niet eenvoudig' (citaat van Michelson Borges, pg. 110).

Kerkelijk opbouwwerk vraagt moed, je wordt er ook wel eens moedeloos van. Vandaar mijn discussiepunten.

1. **Kerkopbouw** blijft een (in)spannend, weerbarstig en uitdagend werkveld. Maar wie erkent dat?

Nog steeds volop in ontwikkeling – zie de vele literatuur – maar ook ernstig bedreigd, omdat nut en noodzaak heel verschillend beoordeeld worden. Niemand zal het belang en de waarde van kerkopbouw ontkennen, maar de werkelijke bedoelingen worden niet altijd in dank

afgenomen. Er zit heel veel kramp in de kerk: leven met weinig risico's en vooral zorgen dat je nergens je vingers aan brandt. Een gesprek van het WKO met kerkelijke beleidsmakers zou wel eens zinnig kunnen zijn om de positie van het opbouwwerk in de kerken duidelijker te krijgen. Niet alleen in de Rooms-Katholieke kerk, ook in de Protestantse Kerk in Nederland is het werkveld gemeenteopbouw behoorlijk ondergesneeuwd. Er werken meer mensen op een juridische afdeling dan op een afdeling gemeenteopbouw. Is er nog toekomst voor kerkelijk opbouwwerk? Ja natuurlijk, meer dan ooit, maar er is te weinig echte erkenning dat diepgaande veranderingen werkelijk noodzaak zijn.

2. De inhoud van het boek *'Werken aan gemeenschap'* is een prachtige demonstratie van het samengaan van **praktische theologie en sociale wetenschappen**. Kerkelijk opbouwwerk staat voor beleid maken met het oog op de toekomst van de parochie en dat gebeurt door weloverwogen keuzes in het spanningsveld tussen werkelijkheid (de kerkelijke en sociale kaart) en ideaal (de missie van de kerk). Voor de verdere ontwikkeling van kerkopbouw is het noodzaak te investeren in de relatie tussen de praktische theologie en de sociale wetenschappen. Indien dat niet gebeurt zal de kerk van nog minder betekenis worden, want er is onvoldoende verbinding tussen de kerk en de postmoderne mens. De kerkelijke leiding is mij te weinig verontrust dat zovelen afhaken. Kerkopbouw is een interdisciplinair werkveld en vraagt om teamwork vanuit verschillende professies. Helaas overheerst in de kerk de theologie en de traditie met een kleine t. Is er nog toekomst voor kerkelijk opbouwwerk? Ja zeker, meer dan ooit, maar er is te weinig erkenning dat diepgaande veranderingen werkelijk noodzakelijk zijn.

3. **Kerkopbouw en kerkerde** kunnen niet zonder elkaar, maar zullen altijd wel op gespannen voet met elkaar blijven staan. Het gaat hier om het logische spanningsveld tussen structuur en proces, tussen wetgeving en de actualiteit van een levende en hopelijk ook lerende organisatie. Beide zijn onontbeerlijk in de kerkelijke organisatie, maar ze dienen wel

verschillende belangen. Helaas wordt regelgeving nogal eens misbruikt als het gaat om bepaalde veranderingen tegen te houden en dat is frustrerend en fnuikend. Voor alle duidelijkheid: geen enkele organisatie en dus ook de kerk kan niet leven en werken zonder regels, anders ligt de wanorde en willekeur op de loer, maar het is wel de vraag waar de accenten liggen. Kerkelijk opbouwwerk vraagt meer ruimte voor de empirie en experimenten en minder nadruk op kerkordelijke regels. Is er nog toekomst voor kerkelijk opbouwwerk? Ja zeker, meer dan ooit, maar er is te weinig erkenning dat diepgaande veranderingen werkelijk noodzakelijk zijn.

Na zo'n dag ga je weer naar huis en aan het werk en nieuwe moed en moedeloosheid strijden om de voorrang. Er is weer een prachtig boek

geschreven, maar wordt het in het kerkelijk beleid echt serieus genomen? Er is veel waardering voor kerkelijk opbouwwerk, maar als het er echt op aankomt overheerst vaak de angst en is er te weinig moed. De stichting 'Leve de kerk' en de stichting 't Kerkje van Ellesdiek' (Zeeland) zijn pijnlijke illustraties dat veranderingen in de kerk maar moeizaam hun weg vinden, want je hebt er kennelijk een aparte organisatie voor nodig.

De laatste woorden tijdens deze studiedag waren: vroom en vrolijk verdergaan. René Hornikx heeft in ieder geval het goede voorbeeld gegeven. Ik hoop dat het WKO nog lang blijft bestaan, want er is nog gespreksstof genoeg en dat niet alleen, want denken en doen zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden.

BOEKBESPREKING

'Kom maar uit de boom!' Vernieuwend vieren voor jonge mensen

Bespreking door Otto Grevink van Peter Hendriks en Tom Schoemaker, *Het Hemels Gelag. Vernieuwend vieren tot op de bodem*, Boekencentrum Zoetermeer 2004, 220 blz., ISBN 90 239 1639 5, € 14,90 www.hemelsgelag.nl.

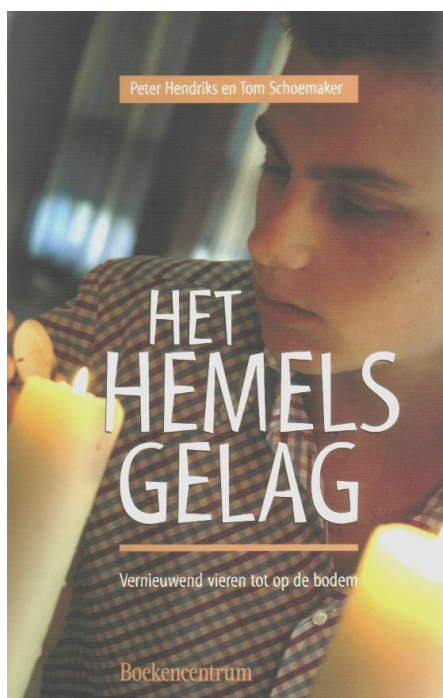
Zelf stoeien met jongeren

Toen ik nog maar net predikant was, werd ik betrokken bij de voorbereiding van een jongerendienst. Een jongerenkring van 15 tot 18 jarigen had een aantal maal 'geboomd over de kerk', zoals het thema luidde. Met deze groep wilden de gereformeerde en hervormde jeugdouderlingen met mij een jongerendienst voorbereiden. In de laatste boom-sessie hadden de jongeren, nog in mijn afwezigheid, wilde ideeën geopperd, waarin de hele kerk en eredienst verbouwd zouden worden. Toen puntje bij paaltje kwam was daarvan weinig meer over, vooral, zo bleek later, omdat ze gewend waren dat de predikant met een liturgisch schema op de proppen kwam dat, ongeacht de creativiteit van de jongeren, ingevuld moest worden. Toen ik in plaats daarvan vertelde dat ik op hun leeftijd kerkdiensten saai vond, waren ze even met stomheid geslagen (evenals de hervormde jeugdouderlingen – niet de gereformeerde, zij had in de beroepingscommissie gezeten). Met die opmerking brak er echter toch wat open. Ik zei dat ik kerkdiensten pas leuk begon te vinden toen ik erin betrokken werd. Dat gebeurde op schoolvieringen, en later in diensten waarin ik zelf voorging. Ook nu nog doe ik liever zelf diensten dan dat ik ze meemaak, niet omdat ik mezelf zo graag hoor, maar omdat ik door het (liefst gezamenlijke) voorwerk meer meekrijg en aangesproken wordt. Desalniettemin blijft het goed om anderen te horen en ga ik bewust ook zelf naar de kerk.

Maar wat is dan de opzet van zo'n dienst? Onderling gekissebis over 'criteria voor experimentele jongerendiensten' tussen hervormden en gereformeerden (en de hoeveelheid mensen en raden die vinden dat ze

daar iets van moeten vinden) daargelaten, wil je naar je gevoel een aantal dingen terug laten komen: welkom/groet, inkeer, gebeden, zingen, lezen uit de Schriften, overdenken, bidden en delen, zegenen. Gauw werkten we via een te

zoeken thema naar de inhoud van de dienst. Blijben je dan als voorganger als je er een Schriftlezing bij vindt. Moeilijker zijn liederen. Muziek is geen probleem; cd's te over, voldoende voor een avond op zich. Muziek van 'dat vind ik gewoon mooi' tot hele diepzinnige en mooie teksten, die op tal van plaatsen in de liturgie hun plek kunnen vinden. Met als klapper een videoclip van Christina Aguilera 'Beautiful', enigszins op het randje (travestieten en enkele seconden zoenende mannen vol in beeld), maar met een toepasselijke boodschap: je bent mooi, wat ze ook zeggen. Maar liederen om te zingen zijn moeilijk te vinden: ze weten er geen. Dus kom je meteen aan met liederen als 'U zij de glorie' om niet meteen te vervallen in de oppervlakkigheid van veel (beslist niet alle) liederen van evangelische snit. We waren tevreden over het eindresultaat. De opzet is nog na te lezen op mijn website (www.ottogrevink.tk). De preek was een praatje geworden uit de losse pols, de lezingen hadden hun eigen zeggingskracht behouden en waren niet in het thema gedrukt. Ook de ouderen waren verheugd, vooral omdat 'dit toch allemaal kan in onze gemeente'. Maar de volgende opmerking werd vooral beaamd en sprak boekdelen: 'Ik ben voor de jongeren gekomen, omdat ik hoop dat ze daarna ook voor mij komen.'...

Het Hemels Gelag

Om verschillende ervaringen in de voorbereiding van deze dienst een plek te geven, greep ik naar het boek van Peter Hendriks en Tom Schoemaker over een succesvolle opzet van 'vernieuwend vieren' door jongeren van 15 tot ca. 25 jaar. Het Hemels Gelag was al een begrip voordat het boek verscheen. Velen in kerk- en jongerenwerk zullen er daarom naar uitgekeken hebben. Plaats van handeling is Apeldoorn, de oecumenische geloofsgemeenschap De Drie Ranken. Eerder verscheen vanuit die plek *Geloof ligt op straat* (2001), een beschrijving van een grootschalig bezoekproject, om vanuit het geloofsgesprek te komen tot de inrichting van de gemeente. Peter Hendriks was ten tijde van deze projecten daar predikant, Tom Schoemaker was bij het laatste als jeugdwerker betrokken als jeugdwerkadviseur. Beiden werken inmiddels elders.

In het knap geschreven boek wordt het beeld en de achtergronden steeds helderder. Omdat je immers geen DVD meegeleverd krijgt van een viering, moeten de schrijvers toch ergens beginnen. De verschillende onderdelen passeren de revue. En allengs krijg je de nodige vragen; voor bedenkingen is het nog te vroeg – het boek bruist van de energie. Langzaam worden de vragen beantwoord in een verrassend compleet werk. Men heeft het niet gelaten bij een praktische handreiking om het nu zelf te doen. De achtergronden en visies worden behandeld, de plaats binnen de hele geloofsgemeenschap, het eigene van De Drie Ranken en dus ook de verschillen met andere (kleinere) gemeenten en parochies en niet te vergeten wordt zowel kerksociologisch (beweging De Open Kerk (n.a.v. Jan Hendriks' werk)) en theologisch (Firet en Van Ruler) op het project gereflecteerd. Het hele werk wordt aangeboden met het idee: zo doen wij het, dit zijn we zoal tegengekomen aan successen en teleurstellingen, doe er het jouwe mee in je eigen situatie. Het is geen blauwdruk, wel biedt het veel aanknopingspunten om na te denken over vernieuwende vormen van vieren – in alle leeftijdsgroepen! Ik zal het daarom laten bij enkele opvallende beginselen, die verder in het boek concreet uitgewerkt worden.

Ontmoeten

Wezenlijk voor Het Hemels Gelag is dat de jongeren elkaar kunnen ontmoeten, dat ze met elkaar de diepte in kunnen. Misschien is die diepte wel de meest fundamentele koerswijziging in de liturgie: Als de breedtedimensie het algemene jongerenwerk en de gemeente is, de lengte de (liturgische) traditie waarin we staan, en de hoogte de ontmoeting met God, dan is de diepte een extra dimensie voor de jongeren die ze in deze eigen ruimte kunnen ervaren in de kerk: ‘Groter, ouder, jonger, kleurrijker, breder, dieper en hoger dan normaal.’ Jongeren krijgen het gevoel dieper geraakt te worden dan in veel ontmoetingen elders, of juist het goede gesprek in de kroeg van de avond ervoor te kunnen voortzetten. Mensen elkaar laten ontmoeten en dus ook op zoek gaan naar elkaar en naar God, betekent echter wel dat je als voorganger / organisator het proces in een dienst moet loslaten.

Zelf doen – regie loslaten

‘Normaal’ bereidt de voorganger een samenhangende liturgie voor, waarin een spanningsboog zit. Goede principes daarbij zijn: niet teveel verschillende indrukken laten opdoen en het thema of de grondgedachte in verschillende gedaanten terug laten komen. Een gecontroleerd proces (althans: zo lijkt het – vraag maar eens naderhand wat mensen hebben opgepikt; een stilte of een gebed kan meer en anders gesproken hebben dan de preek). In Het Hemels Gelag wordt dat losgelaten, althans de strakke regie. Er is wel een duidelijk uitgangspunt: de schriftlezing van die zondag. Die komt zelfs veel eerder dan ‘normaal’. Daarna gaan de jongeren er echter mee aan de gang. Zij hebben hun gedachten bij de tekst, uiten die naar elkaar toe. Er is er zelfs één die een verhaal erbij schrijft – (in plaats van) de preek. Geen spanningsboog, geen doel: hoewel, de ontmoeting is het doel. Het zijn de jongeren die het doen. Een kerk-ganger is een kerkdoener. Zo weinig mogelijk volwassenen erbij: zij remmen het proces te veel. En dat levert soms een illustratieve spraakverwarring op: “Op een gegeven moment klaagde een aanwezige ouderling over de opkomst tijdens het Hemels Gelag. Hij zei: ‘Iedereen die hier is, is hier omdat hij een taak heeft.’”

De initiatiefnemers waren juist zeer tevreden: ‘opzet gelukt!’” (50)

De rode draad – tegenspraak

Zoals gezegd is er wel een duidelijk uitgangspunt voor de vieringen: de schriftlezingen van de zondag (volgens het oecumenisch rooster van *De Eerste Dag*). Een ‘exegeet’ (naar ik vermoed de pastor) brengt in de voorbereiding zoveel voorwerk aan dat een verantwoord thema kan worden gedestilleerd uit de tekst. Wat de voorganger nog meer uit de exegeese haalt kan zij kwijt in het Laatste Rondje, alleen daar en voor zover relevant om de lijnen van de viering bij elkaar te brengen. Maakt haar dat tot speelbal van het gebeuren? Nee, of althans niet meer dan de jongeren zelf. Zij mag zeker haar inbreng hebben, maar gelimiteerd: aan het eind, en als het echt moet aan de Gelagtafel, in het midden van de viering. Aan de Gelagtafel kan zij voorkomen, dat wat zij in het Laatste Rondje wil gaan zeggen, volstrekt haaks uitkomt op de richting die het gesprek aanneemt. Dit om te voorkomen dat de jongeren in verwarring weggaan, omdat ineens bleek dat de tekst helemaal niet ging over waar ze over spraken met elkaar. De voorganger mag de jongeren dus bij de tekst houden, echter niet bij een uitleg. Laat de spanning tussen tekst en gesprek maar gebeuren, is de boodschap van het project.

Dit betekent ook dat nu eens concreet wordt gemaakt hoe je geloofscommunicatie kunt bevorderen in de eredienst. Wat het betekent als je een voorgegeven uitleg weglaat en de mensen zelf met de tekst aan de gang laat gaan. Wat al eerder is geschreven over geloofscommunicatie in groepsverband (Nico Derksen, René Hornikx e.a.) wordt hier in een viering in praktijk gebracht. En dan blijken de mensen geen losgelopen wild te worden (of van God los), maar de Geest te krijgen.

De Geest krijgen

Knap wordt weergegeven naar een traditioneel bekeringschema hoe het de jongere kan gaan ‘dagen’. Aan de hand van Firet worden overeenkomsten gegeven tussen de doop met de heilige Geest en het creatieve proces. De oriëntatiefase (het ontdekkend spreken met elkaar), de incubatiefase (afstand nemen in de

stilte), de illuminatiefase (het ‘dagen’ – in de gebeden bijvoorbeeld kan ineens iemand heel erg geraakt worden, omdat het thema met haar leven samenkomt) en de verificatiefase (in het Laatste Rondje) geven een verrassend helder beeld op wat er met je *kan* gebeuren tijdens een viering. *Kan* gebeuren, want het is mogelijk dat het ‘dagen’ op zich laat wachten, zo niet weken, of het kan ook niet komen. Heel deze beschrijving ademt een pneumatologische sfeer, die men uitwerkt aan de hand van Van Rulers onderscheid tussen een christologisch en pneumatologisch perspectief. Vanuit dat laatste vooral wordt gedacht in het Hemels Gelag, al zullen weinig jongeren dat zo benoemen. “Maar zij hebben het wel voortdurend over het wederzijdse respect, over het belang van andere meningen, over de essentie van elkaar de maat niet te meten. In deze taal hebben zij perfect in de gaten wat de voorwaarden zijn voor een goede geloofscommunicatie vanuit pneumatologisch perspectief.” (208)

Ook voor andere leeftijdsgroepen

Met eenzelfde achtergrondgedachte heeft men in Apeldoorn ook een voortraject voor jongeren van 12-15 jaar bedacht: Het Hoge Huis. Daar is een apart hoofdstuk aan gewijd. Het belangrijkste waarin het verschilt van Het Hemels Gelag is dat er meer inhoud wordt aangeboden, mede omdat deze groep jongeren de hele vrije vormen van met name de gebeden (stilte, meditatie) moeilijk kon meemaken. Voor de volwassenen die dolgraag mee hadden gedaan met Het Hemels Gelag heeft men Hemelsbreed bedacht, een tweejaarlijkse alternatieve viering, die ook een eigen specifieke doelgroep lijkt te hebben. Ook hieraan is een hoofdstuk gewijd. Door de opzet van Het Hemels Gelag te verbreden naar andere leeftijdsgroepen hebben met name kleinere gemeenten en parochies de mogelijkheid om tot één viering te komen voor alle leeftijdsgroepen.

Blijven de jongeren van Het Hemels Gelag dan niet altijd ‘verslaafd’ aan de vorm ervan? Kunnen zij aarden in normale kerkdiensten? Behalve dat ook voor die normale kerkdiensten alternatieven of lichte wijzigingen zijn te bedenken, blijkt uit de reacties dat jongeren Het Hemels Gelag ook ontgroeien en zich best thuis

gaan voelen in een normale kerkdienst. Wat Het Hemels Gelag daarin voor hen betekent bestaat kortweg uit twee zaken: dat ze serieus genomen worden en dat ze hebben leren groeien in hun geloof.

De jongeren die bij het allereerste begin bevraagd werden op hun belevingswereld in een grootschalig bezoekproject, raakten met name gemotiveerd omdat ze serieus genomen werden en zagen dat er wat met hun wensen gedaan werd. Zo heeft er toen Het Hemels Gelag eenmaal liep nog een kwestie gespeeld of een jongen wel belijdenis kon doen in Het Hemels Gelag. Hoewel het voor de gemeente wat moeilijk lag (want het vindt dan niet plaats in het midden van de gehele gemeente) heeft men toch besloten dat dit mocht, omdat het immers als een volwaardige kerkdienst werd beschouwd. De jongen heeft dat zo gewaardeerd dat hij toch in de reguliere kerkdienst belijdenis heeft gedaan en daar vervolgens in Het Hemels Gelag van heeft verteld.

Dat Het Hemels Gelag helpt in het groeien in het geloof heeft al te maken met haar achtergrond: de eerste aanzetten kwamen voort uit de catechese, uit het bezig zijn met bijbelverhalen. Nu is het uitgebreid en heeft het een grote catechetische waarde. De enige vraag die ik hier nog bij heb is of zij ook voldoende vertrouwd hebben kunnen raken met de kerkmuziek (in den brede, dus van hoogkerkelijk tot heel laagkerkelijk, vooruit: evangelisch).

Zacheüs

Zo hebben de jongeren in Apeldoorn leren bomen over en in de kerk. Ze hebben er zelf ook van verteld in het boek, in veel citaten bij de verschillende onderwerpen. Ze voelen zich serieus genomen, als kleine mensen in een grote mensenkerk, waar ze niets te zeggen leken te hebben. Als Zacheüs, klein en hoog in de boom, nieuwsgierig, zijn ze aangesproken door de Heer van de kerk om uit de boom te komen, omdat Hij hen te gast wil zijn. Om hen met Zijn Geest te bezielen.

Tien geboden om de jongere aan haar recht te laten komen (197):

1. Eert uw jongeren opdat uw dagen verlengd worden in het land dat Ik geven zal 2. Gij zult geen verborgen agenda hebben 3. Gij zult zaken in het honderd laten lopen 4. Gij zult beschikbaar zijn wanneer jongeren op u terug willen vallen 5. Gij zult een jongerenactiviteit als een volwaardige kerkelijke activiteit zien 6. Gij zult de beleidsverantwoordelijkheid overdragen, binnen duidelijke kaders, en hier ook volledig achter staan	7. Gij zult jongeren aanspreken op het moment dat zij de beleidskaders overtreden 8. Gij zult heldere én inzichtelijke structuren aanbieden 9. Gij zult aan deskundigheidsbevordering doen 10. Gij zult verder uw mond houden en vol verwondering genieten van wat er gebeurt.

RECENSIE

Kerk stadsrandverschijnsel?

Bespreking door Roger Weverbergh van Carl Sterkens & Joska van der Meer (red), Kerk aan de stadsrand, Uitg. Damon Budel, 2004. ISBN 90 557 3540x, € 19,90

Wordt kerk aan de rand van de stad een randverschijnsel? Aanleiding voor deze bundel is het afscheid van Theo van Grunsven als pastor van de Ontmoetingskerk in Nijmegen-Dukenburg. De geschiedenis van deze parochie heeft in grote lijnen het patroon van zowat alle VINEX-locaties gevolgd. In de zeventiger jaren werd het nieuwe stadsdeel uit de grond gestampt en in tien jaar tijd werden 10.000 woningen opgeleverd. De kerk volgde de bouwers op de voet.

Tegelijk met de eerste woningen startte de parochie in één van de oude boerderijen op de bouwplaats. In 1972 werd de Ontmoetingskerk geopend, waar zowel katholieke parochie als de protestantse wijkgemeente onderdak gevonden hebben. Er werd creatief omgesprongen met de mogelijkheden van een nieuw stadsdeel met mensen die overal vandaan kwamen en een afspiegeling vormden van de veelkleurigheid van

een moderne stedelijke samenleving. De pastor Theo van Grunsven verstond de kunst van het netwerken, lang voor dit begrip het jargon werd voor kerkopbouw. Enerzijds is er de plurale veelkleurigheid en anderzijds worden de mogelijkheden van een territoriale verankering voor de pastorale voorzieningen in verschillende bijdragen van het boek vastgehouden. De parochie is er voor iedereen, ongeacht rang of stand, afkomst of strekking. De bijdragen van verschillende auteurs tonen hun betrokkenheid bij dit interessante pastorale voorbeeld. De auteurs hebben hun bijdrage een breder betekenis voor kerk en religie in deze tijd gegeven. Ik noem enkele interessante bijdragen. C. Sterkens beschrijft de kenmerken van een klassieke parochiestructuur, vergelijkt die met alternatieve structuren en komt tot een positieve waardering van de “open, laagdrempelige en nabije gemeenschap van religieuze communicatie”. Tegelijk merkt hij op dat de vitaliteit van deze gemeenschap veel dankt aan het charisma van de pastor. Houtepen houdt een pleidooi voor oecumenische kerkopbouw. J.A. van der Ven gaat in op één kwaliteit van het pastoraat van

Theo van Grunsven, namelijk medelijden. Hij diept het thema “compassie” in filosofisch en theologisch verder uit. De sociologen J. Janssen en J. de Hart beschrijven onderzoek naar geloof bij jongeren en naar de sociale betekenis van kerk in de stad. Verder zijn er bijdragen van G. van Gerwen (leiderschap), W. Koopmans (lerende parochie), M. Delrue (liturgie), Th. Quartier en C. Voskuilen (uitvaartliturgie), M.

Scherer-Rath (geloof en waarheid), en van J. Castillo Guerra (migranten-kerk). Hoewel het als een afscheidsbundel wordt aangeboden hebben de auteurs hun bijdrage niet echt toegespitst op het pastoraat van Theo van Grunsven in de Ontmoetingskerk. De verschillende artikelen hebben wel relevantie voor de opbouw van vitale geloofsgemeenschappen in deze postmoderne tijd.

RECENSIE

Bandeloos of anders verbonden?

Boekbespreking door Rein Brouwer van S. Gärtner e.a. *Bandeloos? Zoeken naar een samenzijn in een individualistische cultuur*. Valkhof Pers, Nijmegen 2005, ISBN 90 562 52119, € 12,50.

In 2004 verscheen *Kiezen voor de kudde* (Jan Willem Duyvendak en Menno Hurenkamp (red.), Amsterdam 2004). Aanleiding tot deze studie was ‘de mythe van de individualisering’. Sinds een aantal jaren woedt er onder sociologen een heftig debat over de (vermeende) bedreiging van de maatschappelijke samenhang door de voortschrijdende individualisering. Robert Putnam had in zijn alarmerende klassieker *Bowling alone* (2000) met veel cijfermateriaal laten zien dat Amerikanen zich steeds minder organiseren in gemeenschapsverbanden en daarin ook minder investeren. We leven in een tijd van individualisering en dat betekent dat we ongebonden zijn en onafhankelijk. De auteurs van *Kiezen voor de kudde* merken echter op dat deze veel gehoorde veronderstelling nooit bevestigd is door empirisch onderzoek. De verschillende onderzoekers laten in deze bundel zien dat op grond van divers empirisch materiaal gesteld moet worden dat individualisering niet betekent dat gemeenschap geen waarde meer heeft. Het is wel zo dat de gemeenschappen waar we voor kiezen van karakter zijn veranderd. Er wordt gesproken over ‘lichte’ gemeenschappen, ‘communities lite’, die zich kenmerken door ‘dynamiek en flexibiliteit, door vrijwillige verbintenis met op ieder moment de mogelijkheid om de groep te verlaten’.

Op de gevolgen van deze analyse voor de kerk als gemeenschap reageren een aantal theologen van de Universiteit Tilburg in het boek *Bandeloos?* De bundel versta ik vooral als een erkenning van het bestaan en de zinvolheid van ‘communities lite’. Uitgangspunt is het waarnemen van een dubbelhartig verlangen naar ‘verbondenheid zonder binding’. Er is sprake van een paradox van een verlangen naar verbondenheid dat samengaat met een even grote weerzin tegen een duurzame gebondenheid. De verschillende bijdragen concluderen dat mensen een vorm van binding zoeken “die tegemoet komt aan het ambivalente verlangen naar nabijheid in een wereld die steeds opener en rijker wordt maar ons ook steeds vaker alleen laat

staan”. Systematisch-theologe en hoogleraar vrouwenstudies Maaïke de Haardt herkent lichte gemeenschappen in veranderende vormen van geloven en theologie die niet samenvallen met de traditionele kerkelijke instituties. Met name noemt ze kritische groepen als de Vrouw en Geloofbeweging. Het gaat daarbij om een ‘ecclesialiteit’ gekarakteriseerd door enerzijds ambivalentie, een ongemak tegenover de traditie, de ervaring vreemdeling te zijn, grensganger, en anderzijds door een *sense of belonging*. Het is belangrijk om deze creatieve en geëngageerde vormen van gemeenschap zichtbaar te maken en te benoemen als geloofsgemeenschap. Van daaruit zijn ook nieuwe metaforen voor

kerk-zijn af te leiden, zoals kerk als diamant of mozaïek.

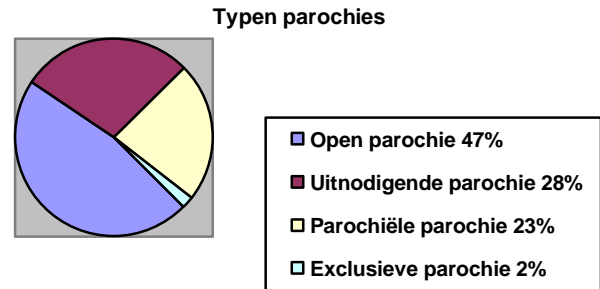
Praktisch-theoloog Stefan Gärtner vraagt zich af in hoeverre elektronische media gemeenschapsstichtend zijn. Na het verkennen van de mogelijkheden van internet, televisie en computergames is zijn oordeel niet onverdeeld positief. Het beeld is ambivalent. Internet zorgt (slechts) voor simultaneïteit, gemeenschap van mensen die op bepaalde momenten hetzelfde doen, gemeenschap voor zolang het duurt. Alleen op zeer bijzondere momenten is televisie in staat een gemeenschappelijke tijd en ruimte te scheppen. De verloren WK-voetbalfinale tegen Duitsland in 1974 noemt hij als voorbeeld, evenals 9/11. De gemeenschap van computer-gamers is er een van succesvolle, maar eenzaam strijdende individuen. Het houdt allemaal niet over, zo lijkt het. Er is nog wel zoets als gemeenschap door elektronische media, maar dan virtueel. Het is vrijblijvender, flexibeler, spontaner, maar daarmee ook kortstondiger, vluchtiger, onoverzichtelijker. Er ontstaat slechts een illusie van gemeenschap.

Liturgiewetenschapper Paul Post schrijft over 'momentane gemeenschappen', groepen die samenkomen rond een gebeurtenis, waarvoor een 'actueel' ritueel ontworpen is. Dergelijke rituelen zien we steeds vaker opduiken, *emerging rituals*. Post spreekt over devotie rituelen met een persoonlijk-individuele dimensie, concreet en direct en toegankelijk, minder elitair, ruimte bieden aan emotie en empathie. Als voorbeeld verhaalt hij over de 'Bomen-voor-het-leven-dag', maar hij verwijst ook naar het afscheid van André Hazes in de Amsterdam Arena. Post ziet hierin de hunkering naar verband. Niet massief en statisch, maar gemeenschap in ritueel. Net als bij bedevaarten en pelgrimages is er sprake van een dubbel verband: de samenkomende gemeenschap en een helend ritueel.

Voor mij als gebruiker van elektronische media en als participant aan alternatieve geloofsvormen en aan actuele rituelen is dit allemaal boeiend om te weten. Onduidelijk blijft echter wat een kerkopbouwer hieraan heeft. Dat geldt met name

voor de tekst van de niet-theoloog en vrijetijd-wetenschapper Knulst. Hij geeft een interessant overzicht van de stand van zaken op zijn jonge vakgebied, maar hij schenkt geen aandacht aan bijvoorbeeld de relatie vrijetijdsbesteding en kerkelijke participatie.

Kerkopbouwdeskundige Kees de Groot komt het dichtst bij het uitwerken van de veranderende beleving van gemeenschap en binding naar de

kerkelijke praktijk.

Op grond van een empirisch onderzoek onder 90 parochies vindt hij een tweetal factoren (toegankelijkheid van de parochie én christelijke profilering) die hij laat correleren in een viertal typen parochies. Als alternatief voor "voor zowel de collectiviteit die alles en iedereen opslokt, als de geheel vrijblijvende levering van diensten en rituelen", presenteert De Groot de 'uitnodigende parochie: sterk christelijk geprofileerd en zeer toegankelijk. Het is het beeld van de geloofsgemeenschap zoals we dat ook kennen uit de 'gastvrije gemeente' en de 'missionaire parochie'. Het is een poging recht te doen aan de theologische *koinoonia*: de verbondenheid met God en tussen mensen zijn geen gescheiden trajecten. "De kerk beoogt een plaats te zijn waar heil te vinden is en tegelijk beoogt ze oefenplaats te zijn van het leven in gemeenschap." Voor De Groot past dit kerk-model bij een laatmoderne keuze-cultuur waarin nog altijd ruimte is voor een 'community of individuals' of een lichte gemeenschap. Daarmee moeten kerkopbouwers het doen.